

Memoir

Khatijah Sidek

Puteri Kesateria Bangsa

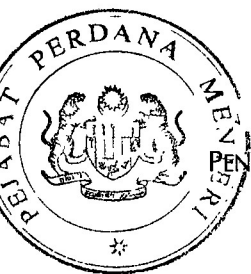

5

Ketua Kaum Ibu UMNO
(1954-56)

Memoir
Khatijah Sidek
*Puteri
Kesateria
Bangsa*

Kata Pengantar *oleh* Wan Hashim Wan Teh

PUSTAKA PERDANA

1002232

PENERBIT UNIVERSITI KEBANGSAAN MALAYSIA
BANGI • 1995

Cetakan Pertama / *First Printing*, 1995
Hak cipta / *Copyright* Universiti Kebangsaan Malaysia, 1995

Hak cipta terpelihara. Tiada bahagian daripada terbitan ini boleh diterbitkan semula, disimpan untuk pengeluaran atau ditukarkan ke dalam sebarang bentuk atau dengan sebarang alat juga pun, sama ada dengan cara elektronik, gambar serta rakaman dan sebagainya tanpa kebenaran bertulis daripada Penerbit UKM terlebih dahulu.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, without permission in writing from the Penerbit UKM.

Reka bentuk kulit dan ilustrasi oleh Hassan Majid

Diterbitkan di Malaysia oleh / *Published in Malaysia by*
PENERBIT UNIVERSITI KEBANGSAAN MALAYSIA
43600 UKM Bangi, Selangor D.E. Malaysia

Penerbit UKM adalah anggota / *is a member of the*
PERSATUAN PENERBIT BUKU MALAYSIA /
MALAYSIAN BOOK PUBLISHERS ASSOCIATION
No. Ahli / *Membership No.* 8302

Di cetak di Malaysia oleh / *Printed in Malaysia by*
AMPANG PRESS SDN. BHD.
6 & 8, Jalan 6/91, Taman Shamelin Perkasa,
Jalan Cheras, 56100 Kuala Lumpur, MALAYSIA

Perpustakaan Negara Malaysia

Data Pengkatalogan-dalam-Penerbitan

Khatijah Sidek, 1918 -

Puteri kesateria bangsa / Khatijah Sidek.

(Siri memoir Universiti Kebangsaan Malaysia)

Dengan Kata Pengantar oleh Wan Hashim Wan Teh

Indeks hlm. 187

1. Khatijah Sidek, 1918 -. 2. Women in politics – Malaysia – Biography.
3. Politicians – Malaysia – Biography. I. Judul. II. Siri.
923.2595

ISBN 967-942-309-3

ISBN 967-942-308-5 (kkt.)

K a n d u n g a n

Senarai Gambar ... 9

Prakata Editor ... 11

Kata Pengantar ... 13

Pengenalan ... 17

1 Masa Kecilku ... 33

2 Perjuangan Kemerdekaan ... 46

3 Kekuatan Bersama ... 60

4 Kita Semua Satu Rumpun ... 77

5 Kehidupan di Penjara ... 93

6 Restoran Merdeka ... 102

7 Perkauman di Malaya ... 116

8 Wanita Malaya dan Merdeka ... 131

9 Kaum Ibu UMNO ... 139

10 Kerusi untuk Kaum Wanita ... 149

11 Menyara Hidup ... 161

12 Malaya Merdeka ... 172

13 Impian Saya ... 182

Indeks ... 187

Senarai Gambar

Antara halaman 48 dan 49

- Gambar 1 Khatijah Sidek bersama seorang teman sewaktu muda remaja: tangkas dan berjiwa perkasa
- Gambar 2 Ahli-ahli jawatankuasa HIMWIM merakamkan kenangan bersama Pak Sutan Sjahrir (Perdana Menteri Indonesia yang pertama) yang berkunjung ke Singapura pada tahun 1947
- Gambar 3 Sewaktu berucap sebagai Setiausaha Kaum Ibu UMNO di perhimpunan Agung pergerakan tersebut pada tahun 1954
- Gambar 4 Sewaktu menyemak Laporan Perlembagaan Reid yang dibentangkan di Kongres Melayu Kedua
- Gambar 5 Antara bunga raya dan bunga Orkid Kinta
- Gambar 6 Polemik Pemecatan Khatijah, 1956
- Gambar 7 Presiden, NCWO, Tan Sri Fatimah Hashim sewaktu menghadiahkan kerusi roda kepada Khatijah Sidek
- Gambar 8 Sewaktu menerima cek RM6,092 daripada Datin Hajjah Aishah Ghani
- Gambar 9 Kerusi roda sumbangan NCWO disumbangkan semula oleh anaknya Puan Hayati Hamzah kepada rumah orang-orang cacat Selayang pada 20 Julai 1982
- Gambar 10 *Berita Harian* 13 Julai 1978
- Gambar 11 Alu-aluan pembukaan bangunan UMNO
- Gambar 12 Wajah seorang pejuang wanita

Prakata Editor

Memoir ini asalnya telah disiarkan secara bersiri dalam majalah *Eastern Horizon* yang diterbitkan oleh Ta Kung Pao di Hong Kong pada pertengahan tahun 1960-an. Naskhah asal dalam bahasa Melayu tidak dapat dikesan. Versi bahasa Melayu ini telah diterjemahkan oleh Saudara Abdul Rahman Embong dari Jabatan Antropologi dan Sosiologi, Universiti Kebangsaan Malaysia dan naskhah asal dalam bahasa Inggeris telah diperolehi dan disunting oleh Prof K.S. Jomo. Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia merakamkan ucapan terima kasih kepada semua mereka yang terlibat menghasilkan manuskrip buku ini.

Terima kasih juga diucapkan kepada The New Straits Times atas kebenaran menerbitkan semula gambar-gambar Allahyarham Khatijah Sidek serta keratan akhbar yang berkenaan.

Editor

Kata Pengantar oleh Wan Hashim Wan Teh

Setiap memoir mempunyai kepentingan dan keistimewaannya yang tersendiri. Sekurang-kurangnya suatu memoir adalah rakaman sebuah kehidupan bagi zaman yang sudah berlalu dan ditinggalkan.

Memoir adalah mengenai individu, dan kelompok manusia bersamanya serta sekitar budaya di sekelilingnya. Dan ada antaranya merupakan pengalaman hidup yang amat peribadi sifatnya tetapi tetap mempunyai kepentingan dari sudut sosiologi dan budaya.

Di negara kita, penulisan memoir merupakan satu tradisi baru yang perlu dipupuk perkembangannya. Memoir merupakan sebahagian daripada warisan ilmu pengetahuan yang berharga dan mampu dijadikan suatu kebanggaan dan untuk pembinaan sesuatu bangsa. Sesetengah Memoir bahkan layak dijadikan bahan untuk penyelidikan oleh para sarjana.

Memoir Khatijah Sidek ini juga mempunyai keistimewaannya yang tersendiri. Sebagai generasi yang dibesarkan selepas Tanah Melayu mencapai kemerdekaan dan didewasakan semasa dan selepas Peristiwa 13 Mei 1969, Khatijah Sidek merupakan seorang tokoh yang tidak pernah saya kenali kerana hampir tiada langsung tulisan mengenai beliau. Selepas menatapi manuskrip asal Khatijah Sidek dengan teliti, saya tidak ragu-ragu mengesyorkan agar penerbitan manuskrip ini diusahakan segera.

Tanggapan saya setelah membaca memoir ini ialah Khatijah Sidek merupakan seorang tokoh wanita yang unik dan luar biasa dari segi peribadi dan perwatakannya. Kerana ciri-ciri 'unik' dan 'luar biasa' ini juga, umurnya dalam UMNO dan juga PAS tidak panjang. Khatijah terlalu berani dan radikal manakala suaranya terlalu lantang untuk parti-parti politik Melayu yang bersifat sederhana yang mementingkan kompromi dan sifat tolak ansur serta kesabaran. Malah, idea yang dikemukakan semasa di dalam UMNO adalah radikal dan mendahului zamannya.

Satu perkara yang menjadi ciri utama kepada perwatakan Khatijah ialah sifatnya yang antipenjajahan. Khatijah sememangnya dilahirkan untuk berjuang, pada mulanya menentang penjajah Belanda di Indonesia, dan kemudiannya menentang penjajah

Inggeris di Singapura dan Tanah Melayu. Mengikut Aishah Ghani dalam memoirnya, “Khatijah datang ke Singapura selepas Perang Dunia Kedua untuk memungut derma bagi pejuang-pejuang Indonesia yang menentang Belanda yang menggunakan bambu runcing sebagai senjata” (hlm 88). Tidak hairanlah, Khatijah merupakan satu-satunya tokoh pejuang wanita yang paling awal terpaksa merengkok dalam penjara Outram, Singapura untuk selama dua tahun. Dan paling sedih, Khatijah terpaksa melahirkan anak sulungnya semasa di dalam penjara. Seorang pejuang wanita yang sanggup menanggung risiko dipenjarakan pada zaman itu tentulah mempunyai sifat keberanian yang luar biasa.

Sejak zaman persekolahan lagi, sikap Khatijah terhadap Belanda sentiasa dicurigai dan akhirnya dibuang sekolah kerana dikatakan ‘terlibat dalam kegiatan politik’. Dan kemudiannya, Khatijah berada di barisan hadapan dalam menubuhkan Puteri Kesateria pada 1944, sebuah pasukan perajurit sukarela wanita yang berpusat di Bukit Tinggi. Pertubuhan ini bertujuan untuk melengkapi dua buah persatuan yang dianggotai oleh barisan pemuda Indonesia iaitu Barisan Keamanan Rakyat (BKR) dan Hizbul Watan.

Semasa Khatijah menyertai UMNO pada 1954 atas cadangan Ibu Zain dan mendapat restu daripada pucuk pimpinan parti terutamanya Tunku Abdul Rahman keadaan kaum ibu UMNO masih belum berada di barisan hadapan bersama kaum bapa, manakala keahlian wanita dalam UMNO masih amat kecil dari segi bilangannya. Khatijah bekerja keras tanpa mengira penat lelah untuk menggerakkan golongan wanita supaya menyertai UMNO sehingga berjaya menjadikan wanita sebagai komponen penting dalam parti UMNO. Suaranya yang lantang dan mencabar mendesak supaya wanita dipilih sebagai calon dalam Pilihan raya Umum 1955 dan juga menuntut agar wanita diterima untuk menduduki kerusi Majlis Kerja Tertinggi UMNO. Khatijah sendiri, dalam Pilihan raya Umum 1959, merupakan salah seorang daripada tiga wanita yang pertama terpilih sebagai Ahli Parlimen, walaupun kemenangan Khatijah adalah atas tiket PAS.

Aishah Ghani dalam memoirnya telah memberi suatu gambaran yang seimbang dan menarik mengenai Khatijah Sidek. “Bagi saya, Khatijah mempunyai semangat perjuangan yang tulen dan sedikit pun tidak mengutamakan kepentingan diri. Khatijah bercita-cita tinggi dan ingin sangat mendapat kedudukan yang sama seperti pemimpin-pemimpin UMNO yang lain. Cuma dia kurang sabar dan tidak begitu mahu menerima pandangan daripada orang lain”.

Satu perkara yang harus diingati ialah Khatijah Sidek merupakan seorang pemimpin yang tidak pernah mengecapi sebarang nikmat hasil perjuangannya. Sebelum menyertai UMNO, Khatijah menumpang di bilik klinik kepunyaan suaminya Dr. Hamzah Taib, sebagai isteri kedua yang tidak mendapat apa-apa keistimewaan. Untuk menampung hidupnya, beliau membuka restoran yang dinamakan Restoran Merdeka. Semasa menyertai UMNO, Khatijah membuka kedai jahitan dan sebahagian daripada keuntungan didermakan untuk UMNO. Kemudiannya Khatijah pernah juga menjadi ejen syarikat insurans nyawa. Agak menyedihkan semasa perisytiharan Tanah Melayu merdeka pada 31 Ogos 1957, Khatijah menghadapi masalah ketiadaan wang tambang teksi dari Johor Bahru ke Kuala Lumpur untuk menghadiri upacara itu. Dan ketika dinaikkan bendera Malaya merdeka salah seorang wanita UMNO datang berbisik kepada Khatijah yang pada waktu itu sudah dipecat daripada UMNO. "Ibu, kau yang mencurahkan titik peluh, tapi orang lain yang menuai hasil daripada benih yang ibu tanam. Sungguh tak adil ..."

Sayang sekali, memoir yang ditulis pada tahun 1963 ini terhenti semasa Khatijah dipecat daripada UMNO dan tidak mempunyai cerita tentang penglibatan Khatijah dalam PAS yang meletakkan beliau sebagai satu-satunya tokoh pembangkang wanita yang amat berani dan nyaring di Parlimen; penglibatan Khatijah seterusnya dalam politik dan akhirnya kembali semula kepada UMNO walaupun peranannya tidak penting lagi.

Saya diberitahu bahawa memoir ini asalnya telah disiarkan secara bersiri dalam majalah *Eastern Horizon* yang diterbitkan di Hong Kong pada awal tahun 1960-an. Versi bahasa Melayu ini telah diterjemahkan oleh Saudara A. Rahman Embong dan naskhah asal dalam bahasa Inggeris telah diperolehi oleh Prof K.S. Jomo dari Universiti Malaya.

Saya menyampaikan setinggi penghargaan kepada Sdr A. Rahman Embong kerana usahanya menterjemahkan memoir ini ke dalam bahasa Melayu. Apabila membacanya, tidak sedikit pun terasa oleh saya bahawa buku ini adalah karya terjemahan. Juga terima kasih saya kepada Prof K. S. Jomo atas kepercayaan beliau untuk memoir ini diterbitkan oleh Penerbit UKM melalui ATMA. Juga kepada Sdr Hasrom Haron dan Sdr Roosfa Hashim yang sama-sama bertanggungjawab mengusahakan penerbitan memoir ini dengan begitu cepat dan teliti.

Setiap pejuang mesti ada sumbangan dan pengorbanannya, meskipun ada juga kesilapannya. Biarlah kita lupakan dan

maafkan kesilapan Khatijah Sidek, tetapi kita sama-sama hargai dan kenangkan sumbangan dan pengorbanan beliau.

*Gajah mati meninggalkan tulang,
Harimau mati meninggalkan belang,
Manusia mati meninggalkan nama.*

Pengarah
Institut Alam dan Tamadun Melayu
Universiti Kebangsaan Malaysia
Bangi
9 Februari 1995

P e n g e n a l a n

Saya mengenali Khatijah Sidek semenjak 1959, ketika saya berumur 10 tahun. Ketika itu Khatijah Sidek menganggotai pucuk pimpinan Parti Islam Se-Malaya, PAS, bersama Allahyarham ayah saya, Dato' Hj. Hassan Adli b. Hj. Arshad, dan tokoh PAS semasanya yang lain seperti Dr. Burhanuddin al-Helmi, Ustaz Zulkifli Mohammad, Ustaz Abu Bakar Hamzah, Tuan Hj. Abd. Samad Noh, Ustazah Zahrah Osman dan Ustazah Salmah Sheikh Hussein. Bagi saya yang membezakan ketokohan Khatijah Sidek di kalangan mereka ini ialah semangat dan keperibadian *Kesateria* yang ditunjukkan serta dipelopori olehnya. Beliau memang benar-benar menghayati lirik lagu Puteri Kesateria yang beliau juga terlibat dalam penggubahannya, iaitu:

*Bersemangat Kesateria
Lagi jujur dan rela
Untuk capai maksudnya
Berani berkorban jiwa*

- Petikan lirik lagu Puteri Kesateria, 1944¹

Kesateria bererti gagah berani; seorang wira. Seorang Puteri Kesateria ialah seorang wanita yang bersemangat waja, yang berani berkorban jiwa dan raga untuk bangsa dan negara. Cara pemikirannya progresif, sikapnya egalitaris dan tindakannya militan. Namun, dia tetap dapat mempertahankan sifat kewanitaannya yang asli. Itulah keperibadian seorang Puteri Kesateria. Dan, bagi Khatijah Sidek, Puteri Kesateria, yang juga merupakan gerakan paramiliter yang ditubuhkannya pada 1944, melambangkan wanita pejuang kemerdekaan di negara terjajah, khususnya di Indonesia. Puteri Kesateria berganding bahu bersama kaum lelaki untuk matlamat politik kebangsaan yang sama.

Perjuangan mereka juga adalah sekaligus dengan gerakan mempertingkatkan kedudukan wanita, menyedarkan wanita tentang hak serta tanggungjawab kemasyarakatan mereka, dan menyusun gerakan wanita sebagai sebahagian daripada proses pembangunan negara². Mereka menuntut supaya penghargaan

yang sama diberikan kepada pengorbanan kaum wanita untuk cita-cita kebangsaan yang sama. Dengan itu seorang Puteri Kesateria ialah seorang pejuang kemerdekaan dan seorang pembela wanita. Daripada memoir ini dan sejarah hidup beliau, jelaslah bahawa Khatijah Sidek memang seorang Puteri Kesateri yang tulen.

Perjuangan Awal

Khatijah Sidek dilahirkan pada 1918, di Pariaman, Sumatera Barat, Indonesia, sebagai seorang anak niat yang kelahirannya bukan sahaja diidamkan kerana beliau adalah anak yang kesepuluh setelah deretan sembilan anak lelaki, bahkan juga kerana keluarganya sebuah keluarga Minangkabau yang beresam adat perpatih, yang bersifat *matrilineal*. Beliau adalah anak perempuan sulung yang mewarisi harta keluarga. Tradisi Minangkabau dan keistimewaan kedudukannya dalam keluarga ini jelas mempengaruhi pembentukan keperibadian beliau yang mempunyai iltizam tinggi terhadap tanggungjawab sebagai pemimpin serta pembela masyarakat. Dia juga memupuk perkembangan sifat yakin diri, cekal berhadapan dengan cabaran, lantang dan berani, serta sanggup mengambil jalan militan jika perjuangan menuntut cara yang demikian. Sifat ini, bagaimanapun, kemudiannya ternyata menjadi *gergaji dua mata* dalam beliau mengharungi kancah politik zaman pembentukan negara baru merdeka di Persekutuan Tanah Melayu. Walaupun sifat ini menjadi pendorong dan kekuatan kepada ketokohnya dan sekaligus menjadikan beliau tokoh wanita kebangsaan yang kontroversial dan radikal bagi zamannya. Akhirnya, sifatnya itu menyebabkan beliau tersingkir daripada arus perjuangan politik kebangsaan Melayu pada saat-saat tercapainya kemerdekaan, dan kemudian, sekali lagi dalam dekad awal pengisian kemerdekaan tersebut. Pertama, disingkir daripada UMNO pada 1956 dan keduanya, daripada PAS pada 1960-an.

Daripada sejarah hidupnya, ternyata semangat antipenjajah dan semangat kemerdekaan telah meresapi jiwa Khatijah Sidek semenjak beliau bersekolah Belanda di Indonesia. Di sekolah tersebut, beliau telah menyertai persatuan pelajar dan belia Indonesia seperti Keputerian Indonesia Muda dan Kepanduan Bangsa Indonesia yang bertemakan perjuangan kemerdekaan. Kerana kegiatannya itu beliau dibuang sekolah pada 1932. Diskriminasi yang dialaminya dalam sistem pendidikan penjajah dan pengalamannya berhadapan dengan pihak berkuasa penjajah,

bukan sahaja telah memupuk semangat kemerdekaan, tetapi juga membentuk kecenderungan beliau kepada gaya tindakan yang agresif dan militan dalam konteks perjuangan kemerdekaan.

Sebaik sahaja Khatijah Sidek mengakhiri pengajiannya dalam sistem persekolahan Belanda, beliau terus menjadi aktivis perjuangan kemerdekaan Indonesia dengan menunjukkan kemampuan awal dalam menyusun serta memimpin barisan wanita dan belia tempatan. Kebolehan beliau yang pertama tertonjol apabila beliau menubuhkan Ardjasni (1933-36)³. Sebagai ketua Ardjasni, beliau bukan sahaja menunjukkan sifat disiplin diri yang patut ada pada seorang pemimpin, tetapi juga menuntut disiplin yang tinggi daripada anggotanya. Beliau pada waktu itu baru berumur belasan tahun. Namun, pada peringkat ini beliau telah pun menunjukkan cita-cita politik yang jelas. Beliau bercita-cita untuk memimpin masyarakat Indonesia memperjuangkan kemerdekaan daripada Belanda, membela kedudukan serta hak wanita, dan menjadi pemimpin wanita ke arah kemajuan dan kemerdekaan. Ternyata kemudiannya bahawa sekali beliau bercita-cita, beliau terus tidak berganjak lagi daripada landasan perjuangan politik dan sosial yang dipilihnya.

Cita-cita ini seterusnya dimantapkan melalui gerakan Puteri Kesateria yang beliau tubuhkan pada tahun 1944, semasa zaman penjajahan Jepun, di Bukit Tinggi, sekitar 120 kilometer dari Pariaman di Sumatera Barat. Penubuhannya berlatarbelakangkan semangat antipenjajahan Belanda. Cita-cita itu terus dipupuk, bukan sahaja dalam konteks semangat kebangsaan yang digalakkan Jepun, tetapi juga dalam konteks kekejaman penjajah Jepun sendiri, khususnya terhadap wanita tempatan. Melalui pimpinan Khatijah Sidek, gerakan Puteri Kesateria menjadi agen sosial yang mempertingkatkan pengetahuan dan kemahiran tentang kesihatan serta pengurusan rumahtangga di kalangan ahlinya yang terdiri daripada gadis tempatan dan kawasan sekitar. Lebih penting lagi, daripada segi politik, Puteri Kesateria dapat mempertingkatkan kesedaran politik serta semangat perjuangan kebangsaan ahlinya. Kesan sosial dan politik yang langsung terhadap ahlinya dirasai dan berkembang juga di kalangan penduduk tempatan, sehingga beliau diberi mereka jolokan Ibu Merdeka. Kejayaan inilah yang merangsangkan semangat Khatijah Sidek untuk mengembangkan sayapnya ke Singapura dan Semenanjung Tanah Melayu.

Khatijah Sidek tiba di Singapura dan meninjau ke Persekutuan buat pertama kalinya pada 1946. Beliau kembali lagi pada tahun berikutnya dan bergerak terus dalam percaturan politik Semen-

jung Tanah Melayu, melalui pelbagai tahap perubahan, sehinggalah kematian beliau di Kuala Lumpur pada 1982, ketika umurnya 64 tahun. Beliau meninggal dalam keadaan miskin harta dan miskin penghargaan tanah air. Walau bagaimanapun, beliau telah melalui pahit getir perjuangan dengan cekal dan tabah kerana baginya, kewibawaan dan ketokohan seorang pejuang dan seorang pemimpin bukan sahaja diukur atas kejayaannya, bahkan lebih-lebih lagi atas ketabahannya mengharungi penderitaan dan pengorbanan demi perjuangan tersebut.

Pejuang Kemerdekaan

Sebagai seorang pejuang kemerdekaan, Khatijah Sidek berpegang teguh pada kesatuan rumpun bangsa Melayu di Nusantara. Ini bermakna beliau seia dan sekata dengan pejuang kebangsaan lain, khususnya pejuang kebangsaan kiri 1940-an di Semenanjung, yang memegang kuat falsafah biduk lalu kiambang bertaut pada zaman selepas tamatnya penjajahan di rantau ini. Falsafah itu menekankan bahawa selepas Inggeris dan Belanda balik negeri, Dunia Melayu haruslah bersatu semula di bawah konsep Melayu Raya⁴. Walau bagaimanapun, matlamat utamanya adalah untuk mendapatkan kemerdekaan terlebih dahulu bagi rakyat Persekutuan. Bagi beliau, kemerdekaan harus diperjuangkan bukan sahaja oleh segenap lapisan masyarakat, tetapi juga oleh semua kaum yang ada di sini. Ternyata, dalam perjuangan kemerdekaan tempatan, beliau menerapkan konsep *bineka tunggal ika* atau 'kesatuan dalam kepelbagaian' yang menjadi slogan kemerdekaan Indonesia. Seterusnya, beliau juga kelihatan dari mula lagi tidak pernah meragui hakikat bahawa teras identiti kebangsaan negara rantau ini ialah Melayu. Dengan itu juga, sejak awal, beliau tertarik dengan pimpinan pejuang kebangsaan kiri Melayu seperti Dr. Burhanuddin al-Helmi, Ishak Hj. Muhammad dan Shamsiah Fakhir⁵.

Dalam politik kebangsaan Malaya, Khatijah Sidek pertama sekali telah diperkenalkan kepada pucuk pimpinan Pertubuhan Kebangsaan Melayu Bersatu atau UMNO (*United Malays National Organisation*), PKMM (Partai Kebangsaan Melayu Malaya), API (Angkatan Pemuda Insaf), dan Kesatuan Melayu Johor. Simpati politik beliau memihak kepada pertubuhan nasionalis kiri, PKMM dan API. Bagaimanapun, kedua-duanya telah tumpas pada awal tindakan Darurat pemerintah Inggeris (1948-60)⁶. Berikutan operasi yang berkaitan, beliau sendiri telah menderita sebagai tahanan.

politik tanpa bicara antara 1948 sehingga awal 1950 di Penjara Outram Road, Singapura.⁷ Beliau dituduh sebagai komunis, bersubahat untuk menjatuhkan Inggeris di Singapura dan menyeludup emas serta senjata ke Indonesia. Tuduhan ini tidak pernah dibuktikan dan akhirnya, beliau dibebaskan. Walaupun dibebaskan, beliau dibuang negeri dari Singapura dan tidak dibenarkan masuk semula ke pulau itu selama 10 tahun, iaitu dari 1950 hingga 1960⁸.

Di Johor Bahru, Khatijah Sidek tidak juga menghentikan kegiatan politiknya. Beliau bersetuju menyertai Persatuan Melayu Semenanjung yang berjuang untuk kemerdekaan. Pada 1951, beliau dilantik menjadi presiden bahagian wanitanya. Bagaimanapun, penglibatan ini hanya untuk seketika kerana pucuk pimpinan persatuan yang lemah. Pada 1953 pula, beliau menyertai UMNO melalui cawangan Johor Bahru. Walau bagaimanapun, semenjak awal lagi, kehadirannya dalam UMNO tidak diterima sepenuhnya. Tentangan terhadap kehadiran beliau berpunca daripada golongan konservatif dalam UMNO yang menganggapnya kiri, radikal dan "orang luar". Beliau hanya dapat mengekalkan kedudukannya kerana sokongan pemimpin Kaum Ibu UMNO pada waktu itu, Ibu Hajjah Zain, serta YTM Tunku Abdul Rahman Putera, yang menjadi Presiden UMNO selepas Dato' Onn Jaafar. Antara 1953-56, beliau menjadi tokoh pemimpin UMNO Malaya di peringkat nasional sebagai Ketua Penerangan Kaum Ibu, Setiausaha Hal Ehwal Kaum Ibu, Pemangku Ketua Kaum Ibu, Ketua Kaum Ibu UMNO, dan wakil tunggal wanita dalam Jawatankuasa Kerja Tertinggi UMNO Malaya⁹.

Jika ada pihak dalam UMNO yang tidak menyenangi kehadirannya, Khatijah Sidek juga mempunyai beberapa pandangan yang negatif tentang UMNO dan pemimpin UMNO tertentu. Kedua-dua pandangan yang bertentangan ini membabitkan punca yang akhirnya menyebabkan pemecatan beliau daripada UMNO pada 1956. Dari mula lagi beliau secara terbuka mengkritik pendirian sederhana UMNO, khususnya pemimpinnya yang, pada beliau, takut melaungkan 'merdeka', apatah lagi berjuang terang-terangan. Perkataan 'merdeka' itu sendiri, menurut beliau, telah dilembutkan dan dipanjangkan menjadi 'merde-he-ka'¹⁰. Beliau menganggap ini sebagai cabaran perjuangan dan menjadikannya agenda peribadi beliau untuk bertindak sebagai aktivis yang memberikan kesedaran kemerdekaan serta menerangkan makna merdeka kepada masyarakat, khususnya kepada golongan wanita dan belia. Cara yang beliau gunakan sejajar dengan pengalaman beliau

ketika menubuh serta memajukan Puteri Kesateria di Indonesia dahulu. Beliau menumpukan seluruh tenaga, usaha dan perhatian ke arah mendekati rakyat jelata dan menerangkan peranan UMNO menuntut kemerdekaan serta mempopularkan hasrat merdeka di kalangan mereka.

Pembela Wanita

Seiring dengan perjuangan kemerdekaan, Khatijah Sidek juga menumpukan daya dan kebijaksanaan kepemimpinannya untuk membangkitkan serta mempertingkatkan kesedaran sosial dan politik kaum wanita. Beliau melakukan ini melalui inisiatif serta kesungguhannya mencetuskan minat terhadap kemajuan peribadi dan rumahtangga daripada segi kesihatan serta pengurusan rumah-tangga bagi kaum wanita di segenap pelosok tanah air yang sempat beliau singgahi dalam rangka agenda beliau sebagai pemimpin wanita. Beliau menggalakkan kaum wanita mengadakan bengkel dan kelas bimbingan di tempat masing-masing. Kemahiran asas yang dipelajari, seperti kraftangan dan sebagainya, digalakkannya supaya dijadikan, bukan sahaja punca pendapatan peribadi tetapi juga sebagai punca pendapatan bagi organisasi atau parti politik yang mereka anggotai. Dengan itu, sekaligus, beliau dapat menyebarkan matlamat politik kebangsaan yang didukungnya sambil menangani matlamat peningkatan kesedaran serta penglibatan wanita dalam aktiviti masyarakat secara lebih bermakna. Aspek terakhir itu, bagi beliau, akan mengangkat kedudukan wanita dalam masyarakat kolonial dan tradisional supaya lebih sejajar dengan hak dan sumbangan mereka yang sebenar dalam masyarakat.

Organisasi politik pertama yang beliau beliau asas dan pimpin untuk wanita ialah Semangat Bunda, di Binjai, Sumatera Utara, semasa beliau bertugas sebagai guru di sana. Penubuhannya pada 1938 dan perasmiannya pada 21 April, mengambil sempena tarikh lahir Raden Adjing Kartini, tokoh pejuang kebebasan wanita Indonesia. Bagaimanapun, disebabkan kegiatan ini, pada tahun berikutnya beliau ditukarkan ke daerah pedalaman yang miskin lagi mundur. Bagaimanapun di sana, jauh daripada patah semangat, Khatijah Sidek menggiatkan lagi usaha reformasi sosial untuk meningkatkan taraf kesihatan serta penjagaan rumahtangga dan pemakanan di kalangan kaum ibu serta beliawanis setempat.

Aktiviti reformasi sosial ini terhenti apabila beliau diarah kembali semula ke Periaman.

Kepulangan semula Khatijah Sidek ke kampung Periaman menghadapkannya dengan pendudukan Jepun. Kegiatan-kegiatan nasionalis beliau menjadikannya orang buruan tentera Jepun dan beliau terpaksa melarikan diri hingga ke Bukit Tinggi. Di sana beliau terilham pula untuk membentuk gerakan Puteri Kesateria yang bersifat paramiliter. Gerakan ini mendapat tentangan dan cemuhan golongan tradisional dan agama. Beliau, bagaimanapun, berjaya mengatasi tentangan ini dan seterusnya menarik perhatian beberapa pemimpin nasional Indonesia pula. Kejayaan gerakan ini meningkatkan lagi keyakinannya terhadap kemampuannya memimpin, dan juga menggalakkan beliau menerima desakan beberapa orang nasionalis Melayu Malaya yang ketika itu berada di Sumatera, supaya beliau ke Singapura dan Malaya untuk membangunkan kaum wanita di sana pula¹¹.

Di Singapura, Khatijah Sidek mendapati keadaan kolonial pramerdeka sangat mencabar. Kesedaran untuk merdeka berada di peringkat minimum dan bibit-bibit gerakan kemerdekaan belum bersatu dan tersusun. Di Malaya juga, beliau mendapati demikian. Malah, pada pandangan beliau, di Malaya, bukan sahaja terdapat kesedaran serta semangat ingin merdeka yang mentah berbanding apa yang terdapat di Indonesia, malah ditebali pula dengan nilai feodal. Rakyat jelata rata-rata belum mempunyai kesedaran politik untuk merdeka, apatah lagi untuk menyusun dan menyertai gerakan perjuangan kemerdekaan. Beliau lalu mengambil keputusan untuk menggerakkan kaum wanitanya yang jauh ketinggalan dalam kegiatan serta gerakan sosial dan politik walaupun Angkatan Wanita Sedar (AWAS) sudah mula merintis jalan¹².

Berikutnya, beliau memilih Singapura sebagai tapak kegiatan beliau. Di situ beliau menubuhkan HIMWIM (Himpunan Wanita Indonesia Malaya) pada 1947. Keahlian HIMWIM bukan sahaja terbuka kepada wanita Melayu Malaya dan Indonesia, tetapi juga kepada wanita Malaya keturunan lain. Secara rasminya HIMWIM ditubuhkan untuk matlamat kebajikan sosial anggotanya. Khatijah Sidek sendiri dilantik menjadi presidennya. Penubuhan HIMWIM membuktikan kepekaan beliau kepada keadaan perjuangan kemerdekaan setempat. Beliau menyedari bahawa di Malaya dan Singapura, penduduknya yang berbilang kaum sebenarnya saling memerlukan antara satu sama lain. Ternyata, walaupun beliau berpegang kepada prinsip Melayu sebagai teras kebangsaan negara, namun beliau menerima realiti politik hasil kehadiran

kaum-kaum lain. Beliau juga peka kepada dasar penjajah Inggeris yang lebih halus daripada Belanda. Beliau tidak menyusun tindakan militan, dan tidak juga terang-terangan bercorak politik, seperti yang telah beliau lakukan di Indonesia. Sebaliknya, beliau menampilkan HIMWIM sebagai organisasi sosial pelbagai kaum.

Semasa di Singapura ini, Khatijah Sidek membuka satu lembar baru dalam kehidupan peribadinya. Beliau bertemu jodoh. Walaupun perjuangan sosiopolitik beliau mempunyai unsur-unsur feminisme, namun pada hakikatnya, Khatijah Sidek mengalah juga kepada desakan sosial dan budaya semasa bahawa tidak manis sekiranya beliau, seorang wanita Melayu dan Islam yang bergerak aktif dalam masyarakat, terus membujang. Maka, pada 1948, beliau menerima pinangan Dr. Hamzah bin Hj. Taib untuk menjadi isterinya yang kedua. Keputusan ini menjejaskan imej Khatijah Sidek sebagai seorang yang lantang menentang poligami. Bagaimanapun, kerana sudah jodoh, beliau mempertahankannya sebagai satu cara bagi beliau menghayati pengalaman dan penderitaan wanita dalam keadaan serupa yang ingin beliau bela. Perkahwinan itu juga dipersetujui dengan syarat bahawa beliau terus bebas bergiat dalam politik. Pada waktu itu, Dr. Hamzah ialah Naib Yang Dipertua Lembaga Kesatuan Melayu Johor. Beliau meminta agar Khatijah Sidek membantu kesatuan itu mengukuhkan sayap wanitanya. Ringkasnya, pada peringkat peribadi dan organisasi, iaitu melalui perkahwinannya dan penubuhan HIMWIM, Khatijah Sidek telah menyediakan asas untuk beliau bergerak ke arah memberi kesedaran politik dan meningkatkan kedudukan sosial wanita di Singapura dan Malaya. Malangnya, hasrat ini terbantut oleh penahanannya, di bawah Akta Darurat, selama kira-kira dua tahun dari akhir 1948 sehingga awal 1950.

Kehadiran Khatijah Sidek pada 1953 di dalam pucuk pimpinan wanita UMNO telah menonjolkannya sebagai pejuang kemerdekaan dan pemimpin wanita yang radikal serta lantang di peringkat kebangsaan di Malaya. Kemampuannya sebagai propagandis kemerdekaan dan pemicato umum, kesungguhan serta dedikasinya kepada tanggungjawab yang dipikul, dan keperibadiannya yang tidak kenal penat atau putus asa itu, telah memberikan sumbangan yang besar kepada perkembangan politik Melayu. Dalam konteks ini, sumbangan Khatijah Sidek dapat dilihat daripada tiga segi. Pertama, berbanding pejuang kemerdekaan kiri dan radikal Melayu yang lain, beliau dapat menyebarkan semangat kemerdekaan di kalangan rakyat biasa melalui UMNO, iaitu pertubuhan arus

utama politik Melayu. Dengan itu juga, kredibilitinya lebih mantap di mata rakyat yang pada waktu itu mudah dipengaruhi oleh momok komunis. Kedua, beliau meletakkan asas kemantapan sayap wanita UMNO yang dinikmati sehingga kini di samping memperkenalkan perjuangan wanita UMNO di kalangan rakyat jelata. Beliau bukan sahaja berjaya menghidupkan cawangan yang tidak aktif, yang beliau anggap sebagai *kerakap tumbuh di batu* sahaja tetapi juga menubuhkan lebih seratus lagi cawangan baru¹³. Strategi yang beliau gunakan ialah menggalakkan kepimpinan setempat dan pertumbuhan semangat yakin diri melalui kegiatan bersama, serta melatih kemahiran menyusun gerakan di peringkat tempatan. Ketiga, dengan strategi ini, Khatijah Sidek memecahkan tembok elitis dan feodal yang mengasingkan gerakan wanita UMNO daripada rakyat jelata pada 1950-an. Sebelumnya, keanggotaan Kaum Ibu UMNO kelihatan terhad kepada wanita di bandar dan daripada kalangan bangsawan atau isteri pegawai kerajaan sahaja. Dapatlah dikatakan beliau telah membuat sumbangan yang besar terhadap penglibatan politik yang meluas di kalangan wanita Melayu luar bandar.

Khatijah Sidek ialah pemimpin wanita UMNO yang pertama yang dengan lantang dan terbuka, memperjuangkan supaya hak wanita dalam parti disamatarakkan dengan hak kaum lelaki. Di Persidangan Agung UMNO 1953, beliau menuntut supaya kaum ibu diberikan hak mengundi dan ditambahkan bilangan wakil yang sewajarnya untuk mereka di peringkat kebangsaan. Gaya bicara dan tindakan beliau di Persidangan ini telah menjadikan beliau lebih kontroversial lagi di kaca mata ahli biasa dan pemimpin konservatif dalam UMNO yang belum bersedia untuk memberi tempat kepada wanita dalam pucuk pimpinan parti. Beliau dicap keterlaluan, *panas baran* dan tidak sesuai untuk perjuangan UMNO yang mempunyai imej sederhana, mementingkan cara perundingan, mengelak daripada pertentangan terbuka, bertolak ansur dan mengalah kepada pucuk pimpinan. Ini bertentangan dengan gaya kepimpinan beliau sendiri yang sentiasa bersifat berani, mencabar dan menentang sebarang penyelewengan atau kelemahan secara terbuka. Gaya inilah yang banyak menyebabkan sejarah kegiatan politik Khatijah Sidek dirempahi oleh ketegangan, krisis pucuk pimpinan dan penyingkiran.

Sebagai pembela wanita, pada 1956, tidak beberapa lama sebelum penyingkiran beliau daripada UMNO, beliau pernah mencadangkan supaya ditubuhkan satu parti politik wanita dengan nama Kesatuan Wanita, iaitu suatu gerakan wanita yang

progresif dan kuat untuk kepentingan wanita. Beliau menganggapnya perlu kerana sikap tidak tegas serta tidak acuh pemimpin lelaki terhadap hak dan sumbangan wanita dalam kehidupan sosial serta politik tanah air. Malah, beliau menganggap, dan ternyata beralasan, bahawa pucuk pimpinan wanita UMNO sendiri pun terlalu tebal dengan nilai konservatif tentang peranan wanita dalam kehidupan awam. Beliau juga mengkritik secara terbuka pucuk pimpinan wanita yang ada pada waktu itu kerana tidak peka terhadap kedudukan serta kepentingan wanita di kalangan rakyat biasa, khususnya mereka di kawasan luar bandar. Walau bagaimanapun, cadangan ini tidak dipersetujui oleh Ibu Hajjah Zain dan beliau menasihati Khatijah Sidek supaya bersabar serta meneruskan perjuangan kebangsaan dalam UMNO¹⁴.

Bagi Khatijah Sidek, wanita luar bandar harus diberikan pendidikan yang lebih baik, dibimbing untuk meningkatkan taraf ekonomi mereka yang rendah, dan dibebaskan daripada kekangan struktur keluarga yang didominasi oleh kepentingan lelaki. Sebaliknya, beliau menganggap pemimpin wanita ketika itu rata-rata bukan sahaja tidak memenuhi tanggungjawab sebagai pemimpin yang seharusnya berinisiatif untuk meningkatkan kedudukan kaum wanita, bahkan dengan sikap dan sifat elitis mereka, mereka menjauhkan golongan wanita yang sepatutnya mereka pimpin dan dampingi. Sebagaimana biasa berlaku dalam kehidupan manusia bermasyarakat, sifat ketokohan dan matlamat perjuangan seperti yang ada pada Khatijah Sidek disanjung dan dihargai oleh mereka yang dibela, tetapi ditentang dan tidak dapat diterima oleh mereka yang menjadi sasaran. Beliau dipecat daripada keahlian dan pucuk pimpinan UMNO¹⁵.

Dengan sedikit perbezaan, penyertaan Khatijah Sidek dalam pucuk pimpinan PAS, Parti Islam Se-Tanah Melayu (kemudian Parti Islam Se-Malaysia), mulai bulan Oktober 1958, juga bersifat kontroversial, walaupun kemasukan beliau itu dipelawa dan digalakkan oleh Presidennya, Dr. Burhanuddin al-Helmi. Dalam PAS, pengkritik beliau terdiri daripada golongan konservatif agama yang tidak senang dengan pimpinan wanita yang menonjol dalam politik, sungguhpun niatnya sendiri hanyalah untuk “berjasa di jalan Allah” seperti yang pernah diingini oleh ibunya. Namun, arus politik dalam dan luar PAS pada waktu itu tidak dapat menampung seorang tokoh pembela wanita dan pejuang kebangsaan radikal sepertinya dan beliau disingkirkan daripada arus utama politik PAS. Khatijah Sidek sendiri menganggap penyingkiran ini ialah kerana semangat kenegerian dan pilih keluarga yang menjadi

amalan anggota serta pucuk pimpinan PAS di bawah pimpinan Dato' Asri b. Haji Muda pada masa itu¹⁶.

Pada 1964, Khatijah Sidek dilantik sebagai Pesuruhjaya PAS Negeri Johor. Perlantikan ini dengan sendirinya mengeluarkan beliau daripada kubu PAS di Terengganu dan Kelantan. Sebelumnya, beliau berjasa kepada PAS dengan membantu kemenangan PAS dalam pilihanraya 1959¹⁷, berkhidmat sebagai Ahli Dewan Rakyat bagi kawasan Dungun, Terengganu (1959-64), iaitu Wakil Rakyat Muslimat PAS yang pertama, menjadi Ketua Dewan Muslihat PAS (1964-65) dan, secara umumnya, memantapkan serta mengembangkan keanggotaan Muslimat PAS dalam jangka masa yang sama. Dalam pilihanraya 1964, beliau bertanding tetapi tewas, sebagai calon PAS menentang Dato' Dr. Ismail Dato' Abdul Rahman di kawasan parlimen Johor Timur¹⁸. Pada 1969, dengan tiadanya Dr. Burhanuddin al-Helmi dan Ustaz Zulkifli Mohammad¹⁹, iaitu pendorong beliau dalam PAS, serta ketidaksesuaian beliau dengan pucuk pimpinan PAS semasa beliau mengambil keputusan keluar daripada parti itu. Dalam pilihanraya pada tahun yang sama, beliau bertanding sebagai calon bebas menentang Dato' Mohammad Asri b. Hj. Muda, di kawasan parlimen Kota Bharu Hulu. Beliau tewas dan hilang wang pertaruhan²⁰. Berikutan kegagalan ini, Khatijah Sidek terus mengundur diri daripada bergiat cergas dalam politik.

Pada peringkat ini juga, politik Malaysia telah mula bergerak ke satu tahap baru. Kejutan peristiwa rusuhan kaum 13 Mei 1969, khususnya, telah menonjolkan semangat kebangsaan Melayu yang mahu menyesuaikan diri dengan hakikat perekonomian moden, perindustrian dan pembandaran, serta cabaran hidup generasi Malaysia sezaman. Pucuk pimpinan Melayu pada zaman perubahan ini diterajui oleh Tun Abdul Razak bin Datuk Hussein. Beliau berusaha menggembelngkan seluruh tenaga umat Melayu sama ada melalui UMNO sendiri, mahupun melalui konsep Barisan Nasional²¹. Sebagai Perdana Menteri Malaysia, Tun Abdul Razak memperlihatkan kepekaan terhadap kepentingan rakyat, sama ada daripada segi gaya pimpinan mahupun dasar kerajaan yang dilaksanakan²². Khatijah Sidek, sebagai seorang yang sentiasa peka tentang perkembangan politik negara, dapat merasakan angin perubahan ini dan bertujuan menceburkan diri semula ke dalam bidang politik. Beliau memohon dan diterima semula menjadi ahli UMNO pada 1972²³. Ketika itu beliau berumur 54 tahun dan sudah semakin uzur. Beliau tidak lagi dapat bergerak cergas dalam politik. Beliau meninggal dunia pada tahun 1982.

Puteri Kesateria dalam Ingatan

Dalam kehidupan seharian, Khatijah Sidek ialah seorang ibu yang pengasih serta seorang nenek yang penyayang. Kasih dan sayangnya bukan sahaja terhad kepada anak dan cucunya sendiri, bahkan merangkumi anak-anak sahabat handai serta jiran tetangganya. Semuanya beliau anggap sebagai penyambung warisan perjuangan bangsa dan mesti dipupuk dengan kasih sayang. Semuanya mesti diajar supaya mampu memperjuangkan kepentingan bangsa dan negara. Sebagai seorang isteri, beliau tabah dan setia menjalani hidup bermadu serta sengketa daripada beberapa ipar duai. Dari mula beliau memijakkan kaki di bumi Singapura dan Malaya, kecuali pada peringkat awal ketika adik perempuannya masih berada di Singapura, beliau hidup tanpa sanak-saudara untuk tempat mengadu kesedihan dan penderitaan. Namun beliau cekal dan bersikap rasional, mengawal perasaan serta sentiasa takwa kepada qada dan qadar Allah s.w.t. Inilah yang menjadi asas keperibadiannya yang berjiwa besar, tabah dan bercita-cita tinggi. Keperibadian ini pula menjadi asas kepada pencapaiannya sebagai seorang tokoh dalam sejarah negara. Di samping mengambil bahagian aktif dalam perjuangan kemerdekaan, Khatijah Sidek jelas adalah salah seorang tokoh perintis perjuangan politik dan sosial wanita.

Dengan demikian, dalam konteks keseluruhan sejarah pembangunan politik negara ini, Khatijah Sidek melambangkan dan menghayati idealisme puteri kesateria. Baginya, perjuangan kemerdekaan dan pengisian kemerdekaan adalah sekembar isi dan kuku dengan perjuangan untuk kepentingan dan kedudukan wanita. Seinggakan, rasanya tidaklah keterlaluan untuk dikatakan bahawa semenjak era Khatijah Sidek, wanita Melayu di tanah air ini tidak lagi menoleh ke belakang, dan kaum lelaki tidak lagi meminggirkan kemandirian wanita dalam pembangunan masyarakat dan negara. Mungkin gaya dan cara tindakan seterusnya lebih patuh kepada resam ketimuran, namun semangat wanitanya jelas tetap berlandaskan semangat puteri kesateria.

Bagi Khatijah Sidek sendiri, nyatalah bahawa Puteri Kesateria bukanlah suatu identiti pejuang wanita yang diimport atau ditiru dari Barat. Puteri Kesateria lahir dalam konteks arus pemodenan bangsa Melayu dan Indonesia. Malah, bagi beliau, perjuangan ini mempunyai satu identiti asli dan tradisional. Perjuangan itu berlatarbelakangkan nilai dan amalan budaya ibundanya, iaitu

budaya Minangkabau yang beradat perpatih, yang memberi peranan penting kepada wanita. Beliau dipengaruhi, dibentuk dan dipupuk pula oleh suasana serta pemikiran hasil daripada persekolahan Belanda di Indonesia, semangat perjuangan kemerdekaan pimpinan Sukarno, pengalaman penjajahan Jepun, serta kesempatan meninjau ke merata pelosok Sumatera, Singapura dan Semenanjung Malaysia. Kesempatan yang terakhir itu ialah suatu keistimewaan bagi Khatijah Sidek memandangkan beliau hidup dalam zaman gadis dipingit dan wanita hanyalah suri rumah. Cekal berpegang kepada semangat dan idealisme Puteri Kesateria, beliau dapat memenuhi hasrat perjuangannya dengan merentasi bukan sahaja sempadan geografi, bahkan juga sempadan nilai kehidupan masyarakat tradisi zamannya.

Akhir kata, walaupun beliau biasa dipinggirkan sebagai “orang luar”, wajarlah sejarah Malaysia memperakui peranan serta ketokohan beliau sebagai pejuang kemerdekaan tanahair dan, lebih-lebih lagi, sebagai perintis gerakan sosiopolitik wanita Melayu.

SALIHA HASSAN

Jabatan Sains Politik

Universiti Kebangsaan Malaysia

Nota

1. Lagu dan seni kata Puteri Kesateria dikarang sendiri oleh Khatijah Sidek serta anggota Puteri Kesateria sebagai lagu rasmi gerakan itu. (Fail Khatijah Sidek. Temu bual 23 Oktober 1976, Arkib Negara Malaysia, Kuala Lumpur).
2. Kajian tentang gerakan dan penyertaan wanita dalam perjuangan politik di beberapa buah negara Timur, yang merangkumi Mesir, Iran, Turki, Sri Lanka, Korea, Indonesia dan lain-lain pada akhir abad ke-19 dan awal abad ke-20, menunjukkan persamaan-persamaan ini. Sayamari Jayawardena. 1986. *Feminism and Nationalism in The Third World*. London: Zed Books.
3. Kumpulan enam orang pelajar Minangkabau yang mengikuti kursus perguruan di Sekolah Normal Perempuan di Padang Panjang, Sumatera. Ketua kumpulan ini ialah Khatijah Sidek. Ahli-ahlinya yang lain ialah Nurcahaya, Mahyar, Nursiah, Rahmani dan Norhata-ma. Matlamatnya ialah untuk bekerjasama demi mencapai kejayaan yang cemerlang, khususnya menyaingi rakan pelajar mereka dari

- Tapanuli yang beragama Kristian. Selepas tamat pengajian pada 1936, mereka bertekad menyertai perjuangan kemerdekaan Indonesia dan meningkatkan kedudukan serta kemampuan kaum wanita. (Fail Khatijah Sidek. Temu bual 14 Oktober 1976. Arkib Negara Malaysia, Kuala Lumpur).
4. Firdaus Haji Abdullah. 1985. *Radical Malay Politics. Its Origin and Early Development*. Kuala Lumpur: Pelanduk Publications, hlm. 52.
 5. Untuk keterangan umum mengenai gerakan yang dipimpin mereka, lihat Firdaus Haji Abdullah 1985. Bab 4: Radical Nationalism: Its Postwar Manifestations, hlm. 73-103
 6. Undang-undang Darurat dikuatkuasakan pada 23 Julai 1948 setelah diluluskan oleh Majlis Mesyuarat Undangan Persekutuan pada 5 Julai 1948. Saliha Hj. Hassan, "Dr. Burhanuddin al-Helmi, 1911-1969", *Jebat Jabatan Sejarah*, Universiti Kebangsaan Malaysia, No. 14, 1986, hlm. 166.
 7. Beliau melahirkan anak sulungnya semasa dalam tahanan ini. Anak itu beliau namakan Khadria Taswim Malahayati mengambil sempena sejarah perjuangan yang dilaluinya setakat itu. *Khad-* ialah awal namanya sendiri, iaitu Khatijah; *-ria* ialah akhiran Puteri Kesateria, gerakan paramiliter yang dipimpinnya; *Ta-*, tahanan; *-s-*, Singapura; *-wim*, pertubuhan HIMWIM di Singapura; dan *Malahayati* bermakna semangat daripada ayahnya, Dr. Hamzah, orang Malaya. (Fail Khatijah Sidek. Temu bual 22 November 1976, Arkib Negara Malaysia, Kuala Lumpur).
 8. Khatijah Sidek, bagaimanapun, menyatakan bahawa beliau sendiri tidak pernah menerima apa-apa dokumen rasmi mengenai hukuman ini.
 9. Fail Khatijah Sidek. Temu bual oleh Arkib Negara Malaysia, 8 Disember 1976. Lihat juga Abdullah Zakaria et al., *Malaysia: Tokoh Dulu dan Kini*. (Kuala Lumpur: Institut Pengajian Tinggi, Universiti Malaya & New Straits Times, tiada tarikh, hlm. 153.
 10. Lihat bab 9, buku ini.
 11. Mereka termasuklah Abdullah Sanggora, Dahari Ali, Abdul Rahman dan lain-lain. (Fail Khatijah Sidek. Temu bual oleh Arkib Negara Malaysia, 23 Oktober 1976). Abdullah Sanggora dan Dahari Ali, ialah dua daripada pemuda Malaya yang ada hubungan dengan beliau di Sumatera, dikatakan aktivitis dalam penyeludupan senjata kepada pejuang kemerdekaan Indonesia. (Firdaus *Radical Malay Politics. Its Origin and Early Development*. Kuala Lumpur: Pelanduk Publications 1985, hlm. 53.)
 12. Di Persekutuan Tanah Melayu beliau berjumpa dengan pemimpin Parti Kebangsaan Melayu Malaya seperti Dr. Burhanuddin al-Helmi, Ishak Haji Muhammad dan Abdullah Zawawi. Beliau juga bertemu dengan pemimpin Angkatan Wanita Sedar, iaitu Shamsiah Fakih dan Aishah Ghani di Tanah Melayu, Cik Yah, Cik Rohani dan Cik Marliah di

- Singapura. (Fail Khatijah Sidek. Temu bual dengan Arkib Negara Malaysia, 25 Oktober 1976).
13. Fail Khatijah Sidek, 25 Oktober 1976. Lihat juga Lenore Manderson. 1981. *Wanita, politik dan Perubahan. Pergerakan Kaum Ibu UMNO Malaysia, 1945-72*. Kuala Lumpur: Fajar Bakti., hlm. 169-70.
 14. Lihat bab 9, buku ini.
 15. Tindakan ini dijayakan melalui kekecohan di sekitar penggunaan gaji, RM100.00 sebulan yang dibayar oleh UMNO untuk setiausaha kerja Khatijah Sidek. Khatijah Sidek sendiri tidak berpeluang untuk menerangkan kedudukan pihaknya. Lihat juga buku ini. Bab 10: 'Kerusi Untuk Wanita'. Lihat juga Manderson *Wanita, politik dan Perubahan. Pergerakan Kaum Ibu UMNO Malaysia, 1945-72*. Kuala Lumpur: Fajar Bakti 1981, hlm. 170-72.
 16. Transkrip temubual oleh *Nadi Insan*, Mac 1980, hlm. 16.
 17. Pilihan raya 1959 adalah yang pertama selepas merdeka. PAS memenangi majoriti kerusi Dewan Undangan Negeri Kelantan (63.8% daripada jumlah undi dan Terengganu 36.9% bersama Parti Negara, 16.3%). NSTP Research and Information Services. 1990. *Elections in Malaysia. A Handbook of Facts and Figures on the Elections, 1955-86*. Kuala Lumpur: Balai Berita, hlm. 34 & 36.
 18. Dato' Dr. Ismail (Perikatan) mendapat 10,331 undi, manakala Khatijah Sidek (PAS) mendapat 909 undi. Election Commission, Malaysia. 1965. *Report On The Parliamentary (Dewan Rakyat) and State Legislative Assembly General Elections 1964 of The States of Malaya*. Kuala Lumpur: Jabatan Cetak Kerajaan, hlm. 159.
 19. Dr. Burhanuddin meninggal dunia pada 1969 (Saliha "Dr. Burhanuddin al-Helmi, 1911-1969", *Jebat Jabatan Sejarah*, Universiti Kebangsaan Malaysia, No. 14, 1986, hlm. 180). Ustaz Zulkifli Mohamad meninggal dunia pada 1964 (Mokhtar Petah. 1965. *Zulkifli Mohamad Dalam Kenangan*. Kota Bharu: Pustaka Aman Press).
 20. Mohd. Asri b. Hj. Muda (PAS) mendapat 15,051 undi, Haji Ali Husin (Perikatan), 10,021 undi, dan Khatijah Sidek (Bebas), 235 undi. Suruhanjaya Pilihanraya Malaysia. 1972. *Penyata Pilihanraya Umum Dewan Ra'ayat dan Dewan Undangan Negeri bagi Negeri-negeri Tanah Melayu, Sabah dan Sarawak, Tahun 1969*. Kuala Lumpur: Jabatan Cetak Kerajaan, hlm. 54.
 21. Lihat Diane K. Mauzy. 1983. *Barisan Nasional. Coalition Government in Malaysia*. Kuala Lumpur: Marican & Sons (M), Bab 3: 'The Formation of the Barisan Nasional and the 1974 General Elections'.
 22. Tun Abdul Razak menjadi Perdana Menteri Malaysia pada 1970-76. Bagi keterangan lanjut, lihat J. Victor Morais (ed). 1969. *Strategy For Action. Selected Speeches of Tun Haji Abdul Razak bin Dato' Hussein*. Kuala Lumpur: Malaysian Centre for Development Studies.
 23. *The Malay Mail*, 26 April 1972.

Khatijah Sidek

Puteri Kesateria Bangsa

KHATIJAH SIDEK ialah pemimpin wanita UMNO yang pertama dengan lantang dan terbuka memperjuangkan supaya hak wanita dalam parti disamatarafkan dengan hak kaum

lelaki. Di Persidangan Agung UMNO 1953, beliau menuntut supaya kaum ibu diberikan hak mengundi dan ditambahkan bilangan wakil mereka di peringkat kebangsaan. Gaya bicara dan tindakan beliau di persidangan ini telah menjadikan beliau lebih kontroversial di kaca mata ahli biasa dan pemimpin konservatif dalam UMNO yang belum bersedia untuk memberi tempat kepada wanita dalam pucuk pimpinan parti. Beliau dilabel sebagai keterlaluan, *panas baran* dan tidak sesuai untuk perjuangan UMNO yang mempunyai imej sederhana, mementingkan cara perundingan, mengelak daripada pertentangan terbuka, bertolak ansur dan mengalah kepada pucuk pimpinan. Ini bertentangan dengan gaya kepimpinan beliau sendiri yang sentiasa bersifat berani, mencabar dan menentang sebarang penyelewengan atau kelemahan secara terbuka. Gaya inilah yang banyak menyebabkan sejarah kegiatan politik Khatijah Sidek dirempahi oleh ketegangan, krisis pucuk pimpinan dan penyingkiran. Demikianlah Khatijah memperlihatkan bagaimana gaya politik kita yang sejak dahulu sering menenggelamkan orang-orang seperti beliau.

**PENERBIT
UKM**

1970 - 1995

RM17.50

ISBN 967-942-308-5

9 789679 423082